

„Mindig elmentünk a falig vagy a falon egy kicsit túl is”

Beszélgetőtárs Mihályi Katalin

Sára Sándor Kossuth- és Balázs Béla-díjas operatőr, filmrendező a magyar filmművészet egyik legjelentősebb alkotója. „Kemény, de szilárd értékítéletű, nyugalmat és biztonságot árasztó, nagyon szerethető, karizmatikus ember. Életműve tiszteletet, megbecsülést parancsoló” – mondta egyebek között három éve, 2013-ban az akkor 80 éves Sára Sándorról, a Magyar Művészeti Akadémia elnökségi tagjáról Fekete György, az MMA elnöke.

Sára Sándor 1968-ban forgatta első nagyjátékfilmjét, *A feldobott kő* címűt, amelynek egyszerre volt rendezője, operatőre, sőt Csoóri Sándorral és Kósa Ferencsel közösen forgatókönyvírója is. A film zárógondolatát gyakran szokták idézni: „Kérd számon a történelemtől az embert, és igazad lesz; kérd számon az embertől a történelmet, és igazad lesz.”

– Van ennek a mondatnak egy folytatása is: de kérd számon magadtól is! – tette teljessé a gondolatmenetet Sára Sándor, amikor júniusban budapesti beszélgetésünk során szóba került ez az állítás, amelynek igazságtartalmát igen nehéz lenne megcáfolni.

Mindig is a fájdalmas sorskérdések foglalkoztatták, a háború, a történelmi kataklizmák. Kinek van joga fölálldozni az embert a hazafiasság, a hazaszeretet, a kötelességtudat vagy bármi más oltárán?

– Nehéz kérdés, mert az ember első gondolata az, hogy ehhez senkinek sincs joga. Talán ez így is van, így is gondolom, de sajnos vannak olyan helyzetek, amikor az is bekövetkezhet, hogy az embertől olyat kérnek, ami az élete végét jelenti. Néha kikerülhetetlen, de persze jobb volna elkerülni. A kisemberek – az egyszerű és nem csak az egyszerű emberek – nem akarnak háborút, vérontást, nem akarják megölni a másik embert. Ám itt szól sajnos közbe a politika, a

körülmények, amikor olyan helyzetet teremtenek, hogy az egyszerű ember erre kényszerül, vagy ez a kötelesség. Lehet, hogy túl pacifistának hangzik, de úgy gondolom, ha valaki háborúzni akar, akkor azt önkéntes alapon tegye, de semmiképp se legyen kötelező.

Szokták mondani, hogy van ilyen meg olyan háború, igazságos és igazságtalan. Nem, a háború az háború. Szörnyű dolog. Óhatatlanul eszünkbe jut, hogy az ember elég összetett lény, a lelke mélyén különböző indulatok is fortyognak. Olyan ez, mint a vulkán. Nem szabad megengedni, hogy kitörjön, mert ha kitör, pusztít. Az emberi természet legmélyén szunnyadó indulatokat le kell fedni, vissza kell fogni.

Emlékszem, amikor a 2. magyar hadsereg doni tragédiájáról készült Krónika dokumentumfilm-sorozatát vetítette a Magyar Televízió, nálunk is mindenki nézte, mindenki erről beszélt. Amikor ez a fájdalmat, sok-sok emberi tragédiát felfedő sorozat készült, hogyan sikerült elérnie, hogy a három lépés távolságot megtartsa, lehetett-e kívülről nézni mindazt, ami elhangzik.

– A krónikás, a közvetítő szerepe volt az enyém. Az, hogy megkeressem, felkeressem azokat, akik a 2. magyar hadsereg pusztulásáról a legtöbbet tudtak, a legjobban ismerték a történeteket. Ezt közvetítettem a nézőnek, hogy mindenki levonhassa/levonja a maga tanulságát. Először kétrészesre terveztem, aztán kiderült, ennyibe mégsem fér bele, legalább 5 részes lesz, de hamarosan nyilvánvalóvá vált, legkevesebb 10 részben kell gondolkodnunk. Majd a Magyar Televízióval kötött megállapodás lehetővé tette, hogy végül 25 részes lett a sorozat. Aztán a televízió elkezdte vetíteni, és egy idő után vihar támadt körülötte. Úgy, ahogyan elkészült, csak 1989 után kerülhetett először bemutatásra a televízióban is.

A cenzúra közbelépett? Ezzel a hatvanas évektől kezdve gyakran találkozhatott.

– Mindig hadakoztunk.

Hogyan nézett ez ki a gyakorlatban?

– Eleve voltak bizonyos dolgok, amelyeket nem lehetett érinteni, például 1956-ról nem lehetett beszélni, vagy a nagy Szovjetuniót nem lehetett bántani, a szocializmussal csínján kellett bánni. Voltak ilyen szempontok. Persze, mi – ahogy akkoriban fogalmaztunk – mindig elmentünk a falig vagy a falon egy kicsit túl is. És akkor jött a cenzor: ez lehet, az nem; ezt kívágni vagy benne hagyni; milyen kompromisszumok árán lehet megjelentetni a filmet. A *Krónika* esetében már lementek az első részek a televízióban, amikor szóltak a szovjet nagykövetségnek, hogy figyeljenek már oda, hogy mit vetítenek a Magyar Televízióban. Na, odafigyeltek, s ettől kezdve abbamaradt a sorozat bemutatása. Szerintem azért engedélyezték, hogy adásba mehet, mert 25 részes, és ilyen óriási mennyiségű anyagot egy főnök sem néz meg.

A Tízezer nap című, 1965-ben készült, 1967-ben Cannes-ban is nagy sikerrel bemutatott film-ben is, amelynek operatőre volt, azt olvastam, át kellett vágni bizonyos jeleneteket.

– Igen, mert a történet szempontjából 1956 kikerülhetetlen volt, és voltak '56-os jelenetek a filmben, amelyeket semmiképp sem fogadtak el. Annyi azért megmaradt benne, hogy elhangzik: ez a forradalom a miénk. Ez a mondat viszont átment a cenzúrán. Volt egy olyan jelenet is a filmben, hogy a forradalmár föl-kíséri a kápolnába a falu kommunistáit, és rájuk lő. Gondolkodtunk, ezt most hogy is csináljuk meg. Úgy oldottuk meg, hogy lő, de nem tudni pontosan, hova, merre. Ezek az emberek ugyan eldőlnek, de nincs pontosan megfogalmazva, hogy eltalálta-e őket, vagy pedig csak úgy tesznek, mint akik meg lettek löve. Hát, ilyen játékaink voltak! Akkor persze ezek nem voltak játékok, hanem akkor ez életre-halálra ment. Kósa Ferinek ez volt az első filmje, és ha akkor a kész film nem jön ki, az a filmrendezői pályája végét jelentette volna, mert nemigen készíthetett volna több alkotást.

Tudjuk, részt vett az 1956-os eseményekben.

– Tagja voltam a főiskola forradalmi bizottságának.

Ez főbenjáró bűn volt.

– Ez nagy bűn volt. Ma sem tudom, valójában hogyan úsztuk meg, nemcsak én, hanem a többiek is. Egy-két tanár is tagja volt a bizottságnak, például Gellért Endre, a Nemzeti Színház főrendezője. De senkit sem szedtek elő, nem ítélték el. Annyi következménye azért volt, hogy majdnem nem kaptam diplomát, csak később, nagy nehezen kaptam meg az oklevelet. Nem készíthettem játékfilmet sem, hanem a Magyar Híradó- és Dokumentumfilmgyárba helyeztek, amit utólag nem bántam meg.

Ez a későbbi pályája szempontjából hasznosnak bizonyult?

– Persze, én addig is jártam az országot, amikor nem vettek fel a főiskolára, egy évig geodéta voltam. A Magyar Híradó- és Dokumentumfilmgyárban, ahova kerültem, riportok, dokumentumfilmek, népszerű tudományos filmek készültek. Ez megint egy jó országismeretre és tapasztalatszerzésre adott lehetőséget. Habár azért vidéki fiúként tartottam a kapcsolatot a szülőfalummal, tudtam, mi folyik az országban.

Miért éppen operatőr lett, hisz legtöbben rendezők vagy színészek szeretnének lenni?

Azért, mert azt sem tudtam, hogy mit csinál egy operatőr. Hatodikos gimnazista voltam – akkor még nyolcosztályos gimnáziumok működtek –, és egy újságban rábukkantam egy hirdetésre, hogy a Filmművészeti Főiskolára szakérettségivel is be lehet jutni, tehát ha felvesznek, nem kell folytatnom a gimnáziumot, hanem a főiskolai tanulmányaim mellett majd leérettségizhetek, és így nyerek két évet. Nagyon untam a középiskolát. Gondoltam, az operatőr szak jó választás, kapcsolatban van a technikával. Jelentkeztem, de mint kiderült, régi újságot olvastam, már rég lezajlott a felvételi. Folytattam a gimnáziumot, de a tudatom mélyén megragadt ez az operatőr szak. Akkor már Pesten jártam a Vörösmarty Mihály Gimnáziumba, amelynek volt irodalmi színpada, szakköre, és ahol jó barátságba kerültem egy fiúval, aki azt mondta, ő filmrendező lesz, én meg legyek operatőr, akkor majd együtt tudunk dolgozni. Ez tetszett. Jelentkeztünk, őt felvették, engem nem. Ennek politikai okai voltak, szegény apám falusi jegyző volt, akit már kétszer internáltak. Ez rajta volt a káderlapomon. Aztán 1953-ban a Nagy Imre-kormányának köszönhetően jött egy kis enyhülés, és én akkor kerülhettem a főiskolára, operatőr szakra.

Akkoriban még óriási méretű kamerák voltak, gondolom, körülményesebb lehetett a forgatás is.

– Az első két évben csak fotókat készítettünk. Ami utólag visszatekintve nem volt baj, mert megtanította az embert nagyon gyorsan és precízen komponálni. Filmforgatáskor, főképp, amikor rögtönözni kellett, ennek nagy hasznát vettem.

Amikor rendező is, az mennyire más szituáció?

– Akkor még több a felelősség. Az operatőr vállán mindig nagy felelősség volt, főképp korábban, hisz csak manapság lehetséges az, hogy a képet kivetítik, és a rendező is azt látja, amit a kamera. Akkoriban a felvétel során csak az operatőr látta, amit a kamera, a rendező csak másnap tudta megnézni a felvett anyagot. Nagy felelősség volt az operatőrön, hogy mit vág ki a térből, mekkora részt és hogyan. Ha rendező és operatőr is voltam, az dupla munkát jelentett, nagyon fárasztó volt. Néha, amikor elbizonytalanodtam mint rendező, arra gondoltam, de jó lenne, ha ott ülne mögöttem egy olyan operatőr, mint amilyen én vagyok.

Most milyen filmet készítené rendezőként, operatőrként?

– Most már semmilyen. A Duna Televízió-s időszak után azt gondoltam, tudok még egy-két játékfilmet készíteni, két teljes forgatókönyv is elkészült. Az egyik címe *Transzszibériai álmom*. Ez egy Gulag-történet, a Gulag-dokumentumfilmekben már túl voltam, ám rengeteg történetem és tapasztalatom volt, meg még továbbra is foglalkoztatott, nyomasztott ez az egész történet. Azért szerettem volna egy játékfilmet készíteni, mert erről a témáról különösen Nyugaton nem tudtak és ma sem tudnak semmit. Egy dokumentumfilm bármennyire erőteljes és jó, a nyelv behatárolja, nem léphet túl a nyelvhatáron.

Amrita Sher-Gilről szólt volna a másik, ő egy magyar nagypolgári családból származó anya és egy szikh herceg gyermeke. A modern indiai festészet legfontosabb alakjának, illetve megteremtőjének tartják. Nagyon különös, érdekes élete volt. Itt Magyarország, Franciaország, India kapcsolódott volna össze, meg az ő sorsa, művészete. Az indiaiak a szükséges összeg felét adták volna, de a magyar állam nem volt hajlandó a másik felét hozzátenni. Ez is elhalt.

A dokumentumfilm jövőjét milyennek látja?

– A dokumentumfilm a '89-es fordulat előtt és után is mindig valamiféle lehetőség volt, most is készülnek alkotások, de talán nem elég. Nem ismerem teljes egészében mindazt, ami készül, de a jobbakat azért igen. Elvéve akadnak nagyon jó dokumentumfilmek, de a készítőik mintha nem volnának elég kemények, bátrak és alaposak.

Mint az önök idejében, amely a dokumentumfilm aranykora volt.

– Manapság alig vállalkozik egy dokumentumfilm-rendező arra, hogy fél, egy, netán három évet rászánjon, hogy elkészítsen egy filmet. Volt ilyen, néha most is akad. Megértem őket, mert régen, aki elvégezte a főiskolát, a filmgyárba vagy a tévéhez került, és havonta megkapta a minimális fizetést. Jutott albérletre, nem halt éhen, és ez addig a fél, egy vagy három évig szabaddá tette az embert. Manapság azonban meg kell keresnie az utolsó fillért is, mert semmit sem kap. Ilyen tekintetben rosszabb a helyzet, egyébiránt a mai dokumentumfilmesekek szabadabbak, mert mindenki azt forgat, amit akar. De hát itt felvetődik: melyik cenzúra a jobb, az akkori, politikai, vagy a mai, pénzügyi? Mert lehet, hogy szándék még csak volna is, hogy két évig csináljon valaki egy dokumentumfilmet, de nem adnak rá pénzt. Csakis úgy lehetne, ha az alkotónak valami kis anyagi biztonsága lenne, hogy ne haljon éhen az alatt a két év alatt sem.

Hét évig, 1993-tól 2000-ig volt a Duna Televízió elnöke. Az UNESCO ennek a televízióknak ítélte oda 1999-ben a világ legjobb kulturális televíziójának járó Kamera díjat. Mik voltak az elvek, amelyek mentén megálmodták ezt a televíziót?

– Nagyon egyszerű volt: olyan műsorokat készíteni, amelyek érdeklik az embereket.

Az első naptól nyilvánvaló volt, a hírektől kezdve a kulturális műsorokig minden az egész Kárpát-medence, a világ magyarságának a szolgálatában áll.

– Erről nem beszéltünk, de a műsorokból kiderült, hogy összetartozunk, együtt vagyunk. Akár képzeletben, akár valóságosan együtt vagyunk, egy nemzet, egy közösség.

A határon túliaknak – így nekünk, délvidékieknek is azokban a polgárháborús években – nagyon sokat jelentett, a magabiztosságunk, önértékünk, nemzeti azonosságtudatunk izmosodásához hozzájárult a Duna Televízió.

– Ezt, amit mond, hallhattuk, tapasztalhattuk az ankétok alkalmával is, mert én is ellátogattam Erdélybe, a Délvidékre, Felvidékre, Kárpátaljára. Emlékszem, Erdélyben egy asszony azt mondta: „Amióta a Duna Televízió létezik, azóta nem félünk.” Ez fontos dolog, mert ha bárhol történt valami, mindenki tisztában volt azzal, másnap vagy harmadnap már meg tud jelenni a Duna Televízió képernyőjén. Nagy szó volt ez akkor, amikor például egy újságot, egy könyvet nem lehetett Erdélybe átvinni.

Az utóbbi időben egy hihetetlen méretű népvándorlás elindulásának a tanúi vagyunk. Hogyan tekint erre a menekültáradatra?

– Ez szinte egy új jelenség, bár kisebb-nagyobb migráció mindig is volt, de ekkora, ilyen tömeges, azt hiszem, még sohasem. Azt gondolom, hogy az életmódját, a boldogságát vagy boldogtalanságát ott kell mindenkinek megélnie, megteremtenie, ahol született. Nem lehet azt mondani, hogy láttam a televízióban, hogy x vagy y országban jobban élnek, én oda akarok menni. Miért? Egyes országokban, ahonnan elindultak, háború van, vagy lehet, de ezek a fiatal emberek, akik jönnek, miért nem mennek harcolni, miért nem harcolnak a szabadságukért? Európába jönnek, s olyasmit hallunk, olvasunk, hogy például Finnország már nem is jó, inkább Németországban szeretnének menni. És az sem mellékes, hogy az élet törvényszerűségeihez tartozik, hogy ha valaki egy közösségben akar

élni, aszerint kell élnie, cselekednie, tehát úgy kell élnie, gondolkodnia, cselekednie, ahogyan az a közösség, ahova megérkezett az egyén. Ez a menekültáradat egy óriási probléma, és még nincs vége. Valami zsilip átszakadt. Egy kormányfő, nem a mienk, hanem egy asszony kormányfő tett egy nagyon szerencsétlen nyilatkozatot, és még mindig nem akar tőle eltávolodni. Itt nagyon súlyos tragédiák sejlének. Mert ha milliószámra megindulnak az emberek, akkor mit lehet csinálni?!

Átrendezi Európa demográfiai térképét.

– Vannak bizonyos, a menekültek hazájával testvéri arab országok, ahova a menekültek közül senki sem teszi be a lábát, vagy például: Amerikában nincs kerítés? Dehogyanisem, Mexikóból nem lehet csak úgy átsétálni a határon, ott van a kerítés, és azonnal lőnek. Furcsa vihar kerekedett a menekültáradattal. Igaz az, amit a magyar kormányfő mondott, Európa határain kívül kell megoldani ezt a problémát, és azoknak kell nagyobb súllyal megoldaniuk, akik mindezt okozták. Ami a kvótarendszert illeti, bejön 2 millió ember Európába, egyes országok kiválógatják a legjavát, a többiekét szétosztják. És ha valaki nem ott akar élni, ahova helyezik, hanem Németországban, Franciaországban?! Európai állampolgárrá válik, felül a vonatra, és ott száll le, ahol eredetileg is élni akart. Nincs megoldva ez a súlyos probléma. Meg kellene oldani, mert súlyos tragédiához vezet.

Sára Sándor 1933. november 28-án született Turán. A Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth- és Balázs Béla-díjas magyar operatőr, filmrendező.

Dokumentumfilmekkel kezdte pályáját, majd a hatvanas és a hetvenes években egyéni látásmódjával hozzájárult a magyar filmművészet nemzetközi elismertetéséhez. Leggyakrabban Kósa Ferencsel és Szabó Istvánnal dolgozott együtt. Képein az emberi arc és a magyar táj árulkodó módon vall arról, hogy mi történik az emberben és az emberrel a történelmi kataklizmák során. Mikor a hatvanas években enyhülni kezdett a belpolitikai helyzet, Huszárik Zoltánnal csatlakoztak a Balázs Béla Stúdió fiatal alkotókból verbuválódott csapatához. Operatőrként dokumentarista jellegű rövidfilmeket kezdett forgatni. Majd első meghatározó rendezése is elkészült, a 17 perces *Cigányok* 1962-ben. Filmjeiben korának érzékeny pontjaival foglalkozott: például a tanyasi életről szóló *Vízkereszt*, majd az ingázókkal kapcsolatos *Oda-vissza*. A sok kényes téma miatt általában egy-két évvel később jelenthettek meg filmjei, de rövidfilmjeinek nemzetközi sikerre felhívta rá a figyelmet Magyarországon is.

Legtöbbször Kósa Ferenc (*Tízezer nap, Ítélet, Nincs idő, Hószakadás*) és Szabó István (*Apa, Tűzoltó u. 25., Budapesti mesék*) mellett dolgozott, de részt vett többek között Gaál István, Huszárik Zoltán, Kardos Ferenc, Ranódy László és Rózsa János jelentősebb rendezéseiben is. Első nagyjátékfilmjét 1968-ban rendezte meg *Feldobott kő* címmel. A Csoóri Sándorral közösen írt – önéletrajzi motívumokban is bővelkedő – film főhőse egy fiatalember, akinek eszmélődése a magyarországi sztálinizmus legkomorabb időszakára esik. A játékfilmes bemutatkozást később olyan munkák követik, mint a *Holnap lesz fácán*, a *Nyolcvan huszár*, a *Tüske a köröm alatt*, a *Könyörtelen idők*, a *Vigyázók*, legutóbb pedig *A vád*.

A rendszerváltás közeledtével visszatért a dokumentumfilmhez. A televízió megbízásából elkészíti a 2. magyar hadsereg tragédiáját felidéző 25 részes *Krónika* című dokumentumfilmet, illetve ennek moziverzióját, mely *Pergőtűz* néven jelent meg. A sorozatot csak a szovjet csapatok kivonulása után hagyják levetíteni. 1984–1985 között Bábolna múltjáról és jelenéről forgat nagy ívű szociográfiát, ez az alkotás a XVIII. Magyar Játékfilmszemlén elnyeri a társadalmi zsűri fődíját. Majd figyelme azokra a kollektív történelmi fájdalmakra irányul, amelyekről évtizedeken keresztül tilos volt nyilvánosan beszélni. A bukovinai székelyek közelmúltbeli hányattatásait tárja fel a *Sír az út előttem* című többrészes filmposz, a *Csonka Bereg*, a *Te még élsz?*, a *Lefegyverzett ellenséges erők* és a *Magyar nők a Gulágon* című dokumentumfilmjei pedig a háború következtében idegen fogságba került, elhurcolt és meggyötört emberek sorsával figyelmeztetnek múltunk keserves üzenetére.

1993 tavaszán Csoóri Sándor felkérte az akkor induló Duna Televízió vezetésére. Végül Lugossy Lászlóval és Hanák Gáborral hármásban alakították az új intézmény szervezetét, műsorszerkezetét. Hét éven át volt a televízió elnöke.

Filmjeit több mint félszáz országban vetítették, s számos hazai és nemzetközi fesztiválon tüntették ki díjakkal. (Forrás: Wikipédia)

Sára Sándor 2010-ben vette át Szabadkán az Aracs Társadalmi Szervezet Aracs–Főnix-díját.

